

ZA CRESKIM STOLOM

TRADICIJSKA PREHRANA U STRUKTURI LOKALNE KULTURE

Aleksandra Muraj
Institut za etnologiju i folkloristiku
Zagreb, Ulica kralja Zvonimira 17

UDK 392.8:33(497.5 Cres)
Izvorni znanstveni članak
Primljeno 15. V. 1997.

Riječ je o prehrani, kakva je bila na Cresu uobičajena među težacima, u razdoblju prve polovine 20. st. Budući da su većinu namirnica seljaci stvarali na svojim obiteljskim posjedima, vlastitim radnim udjelom, tema je razmotrena u rasponu od proizvodnje prehrambenih sastojaka preko kulinarskih uređaja, pomagala i postupaka do načina konzumiranja. Autorici je bio krajnji cilj da pokuša utvrditi odnos creskoga seljaka spram prirodnih resursa, spoznati njegova iskustva u suživotu s prirodom, te time, ujedno, i ustanoviti osobitosti njegova kulturnog bića.

1. UVOD

Poticaži za istraživanje, polazišta, provedba

U kasnu jesen godine 1988. boravila sam među stanovnicima Lubenica, Pernata i Valuna, nevelikih naselja sjevernojadranskog otoka Cresa. Etnološko istraživanje¹, što sam ga u tim mjestima poduzela bilo je potaknuto projektom dvostruke namjene: sa širim ciljem valorizacije i revitalizacije kulturnih dobara otoka Cresa i Lošinja, te užim - stvaranja ekološkog parka na području poluotoka Pernata, smještenoga na zapadnoj obali Cresa. Pri stvaranju

¹ Posebnu zahvalu iskazujem djelatnicima radne organizacije "Cresanka" iz Cresa, čijom je svesrdnom pomoći ovo istraživanje moglo biti ostvareno.

ekoloških parkova jedna je od osnovnih zadaća spoznavanje suživota čovjeka i prirode u minulim stoljećima, kako bi se na osnovi pozitivnih iskustava u prošlosti mogao planirati i budući razvoj. U svakom dijelu takvog istraživanja od nedvojbene su važnosti izravna iskustva lokalnoga stanovništva.

Odabir izučavanja tradicijske prehrane, kao jednoga od nezaobilaznih segmenata svakidašnjice, bio je temeljen na polazištu da će se ishodom istraživanja osvijetliti i druge osobitosti nekadašnjega načina života creskoga stanovništva, posebice organizacija ekonomskog, a donekle i socijalnog života.

Zadovoljavanje gladi i žeđi bitan je uvjet opstanka čovječanstva. No, dok je ta bazična potreba - proizašla iz jedinstvene, općeljudske biološke strukture - univerzalna i protegnuta na sva živa bića, dotle su načini njezina zadovoljavanja vrlo raznoliki, posebni i specifični. Stoga prehranu razumijevamo kao složeni sustav, sastavljen od nekoliko podsustava biološkoga, socijalnog i kulturnog značaja. Isprepletenost prirodnih resursa nekog područja, društvenog ustroja neke ljudske zajednice, te njezinih ekonomskih mogućnosti, kao i tehnoloških znanja, materijalnog inventara, vrijednosnog sustava i uvriježenih navika čini prehranu i kulturnom kategorijom. Kao zbiru tolikih sastavnica svojstvena joj je određena nestalnost, mada neki faktori, proizašli iz emocionalne komponente ljudskoga bića, mogu djelovati na relativnu sporost njezinih mijena.

Iz tako određenog sadržaja fenomena prehrane metodološki zahtjevi nalažu da ju se promatra u okviru posve određene ljudske skupine, nastanjene u određenom prostoru u neko, također određeno vrijeme. Koordinate vremensko-prostorno-socijalne determiniranosti omogućuju i spoznavanje sustava u cjelini i preciznije utvrđuju njegovu podložnost manjim ili većim promjenama.

Društvena skupina, čijom se prehranom ovdje bavimo, seljaci su, otočki težaci. Riječ je, dakle, o onom socijalnom sloju koji svoj izvor egzistencije temelji na agraru. Proizvodnja najvećeg dijela namirnica u vlastitome domaćinstvu odlučujući je i specifični faktor u strukturi njihove prehrane. I to ne samo u sadržaju jelovnika. Sustav samoopskrbe - kako je upozorio H. Mendras - pretpostavlja usku sukladnost između proizvedenoga i potrošenoga, što će reći između agrarnog sustava i režima prehrane (1986:37). No, zbog krajnjeg cilja projekta kojemu pripada ovo istraživanje, na izbor proučavanja prehrane toga društvenog sloja djelovala je još jedna poznata činjenica: seljačka su društva gajila odnos poštovanja spram prirode. Više su nastojali da joj se prilagode, a manje su se trudili da je podrede. Umjeli su postići ravnotežu između ljudskih potreba i prirodnih resursa, što bi trebalo biti dragocjeno iskustvo za suvremenu ekološku svijest.

Prostor što ga ta skupina nastanjuje zauzima u užem smislu područje poluotoka Pernat, jer otuda i potječe najviše obavijesti iz provedenoga terenskog istraživanja. Međutim, na osnovi postojeće etnografsko-etnološke literature, te drugih izvora, u obzir je uzet sav prostor Cresa. Po prirodnim

svojevima što ga obilježavaju može ga se označiti sjevernim rubom Mediterana, sa svim ekološkim mogućnostima i ograničenjima što taj geografski pojam u smislu životnoga okvira i radnog prostora sadrži; to ujedno pretpostavlja i određeni oblik naselja s tipičnom arhitekturom i načinom stanovanja, kao i zemljišni teritorij sa sustavom agrarnih kultura i njima podređenih agrarnih pomagala i uređaja.

Razdoblje u kojem promatramo prehranu seljačkoga društvenog sloja otoka Cresa prva je polovina 20. st. Gornju kronološku granicu predstavlja (postupno) gubljenje pripadnosti agrarnome društvu, što je imalo izrazite reperkusije na sustav prehrane. Donju kronološku granicu - prijelaz 19. u 20. st. - uvjetovali su raspoloživi stručni i znanstveni izvori. U prvom redu to su etnografski opisi A. Bortulina o životu i kulturi istočnocreskoga naselja Beli, nastali između 1898. i 1907., kao i tematski opisi s otoka Cresa A. Linardića - publicirani doduše 1917.-1918., ali s građom iz posljednjih desetljeća 19. st. Iz drugog vremenskog presjeka - sredine stoljeća - potječu autentični terenski zapisci N. Bonifačića-Rožina, te unikatni ilustrativni dokumenti Ž. Kljakovića. Obje ove, dosada, neobjavljene zbirke nastale su 1953. Još nekoliko manjih radova - poput Jardasova i Markovićeve o ovčarstvu, te Medarićeve o pripremanju kruha - objavljenih 60-tih i 70-tih godina, dopunjuju etnografsku sliku, pa su i oni bili podlogom pri pripremanju terenskoga istraživanja 1988. g. Cijeli su korpus građe dodatno osvijetlila i monografska djela drugih srodnih struka, kao što je lingvističko - o čakavskom dijalektu Orleca P. H. Houtzagersa iz 1985., te geografsko - u vrlo široko tretiranome smislu toga pojma - o otoku Cresu N. Stražičića iz 1981.

Stalno nas prati osjećaj da živimo u vremenu opće depersonalizacije čovjeka. Kao pojedinci jedva da ikako možemo utjecati na procese koji djeluju na naše življenje i uobličuju naše sudbine. I upravo zato - suočena sa zadaćom da opišem funkcioniranje jednog segmenta svakidašnjeg života kao dijela rekonstruirane kulturno-povijesne zbilje creskoga područja - nastojala sam ga sataki od osobnih iskaza pojedinaca. Stoga oko imaginarnoga creskoga stola sjede i uz mene razgovaraju četrnaestero ljudi: sedmero iz Lubenica, troje iz Pernata i četvero iz Valuna. Moji su sugovornici pripovijedali o iskustvima i životnim rutinama ne samo vlastitim, već i svojih obitelji. Razgovor je bio neformalan, manje-više spontan; pitanjima postavljenima s moje strane tek diskretno upućivan u okvir zadane teme. Autobiografski iskazi, čiji će pojedini dijelovi biti citirani na sljedećim stranicama, transkribirani su s magnetofonskog zapisa doslovno, bez ispravljanja ili uljepšavanja. Odlikuje ih jezični idiom kakav zacijelo primjenjuju u razgovoru s osobom koja ne potječe iz njihove sredine. Stoga i ne predstavljaju u pravom smislu autentični lokalni govor, što ga jamačno rabe u međusobnom komuniciranju.

Čuvajući privatnost mojih poštovanih sugovornika citirane sam iskaze označila osobnim imenima ili inicijalom. Potpuni su podaci, uz izvorne magnetofonske zapise, pohranjeni u Dokumentaciji Instituta za etnologiju i

folkloristiku u Zagrebu. Tek jednog sam predstavila prezimenom. Kao najstariji za našim stolom, Ivan Kirinčić, rođen 1892., zacijelo u času nastanka ovog teksta (1994.) nije više među živima. Ostali su rođeni mahom u prvom i drugom desetljeću 20. st., nekolicina u 20-tim i 30-tim godinama. Takav sastav kazivača omogućio je dobivanje obavijesti o praksi iz prve polovine stoljeća, razdoblju koje je u sjećanjima ovih ljudi poprimilo već stabilnije konture, naspram teže uhvatljivoj sadašnjosti.

Prenoseći, dakle, iskustva stvarnih, živih ljudi stvoren je dokumentarni materijal o određenom "malom svijetu", jednom mikrokozmosu među mnogima. Takav materijal ne pretendira dakako na posvemašnju obuhvatnost. Jer svaki čovjek sa svojom jedinstvenom osobnošću jest i nova jedinstvena priča i novi kamenčić u mozaiku saznanja o sveukupnosti življenja. Zbirom iskaza ovih kazivača, promatranih u njihovu prirodnom i društvenom okruženju, te na njihovoj povijesnoj podlozi, htjelo se utvrditi odnos creskoga seljaka spram prirodnih resursa, te spoznati tradicijom određene osobitosti njegova kulturnog bića. A krajnji je cilj ovog etnološkog dokumenta da posluži kao prilog općem znanstvenom razmatranju o čovjeku u kulturi, te kulturi u čovjeku.

2. PROIZVODNJA NAMIRNICA

Agrarna struktura, instrumentarij, tehnologija

Svoja su prebivališta creski seljaci, poput ostalih Mediteranaca, podizali u zbijenim naseljima. Najstarija su većinom bila smještena na uzvisinama podalje od priobalja, da bi se tek u kasnijim stoljećima postupno primicala obali. Kamenom kao priručnim građevnim materijalom konstruirali su nevelike kuće, sastavljene od spremišta (*konoba*) u prizemlju, a prostorija za boravljenje na katu. Prislonjene jedna uz drugu stvaraju skupine građevina, odvojene od drugih aglomeracija tek tijesnim uličicama. Bez uobičajenih kućnih dvorišta ulična su proširenja i seoski trgovi bili produženom sferom domova. Na tim se javnim prostorima spontano odvijao svakidašnji život, očitovan ne samo raznolikim radnim aktivnostima, već i prigodama za predah, zabavu i međusobno komuniciranje seljana.

Gospodarski su objekti ponajviše bili locirani na vanjskom obodu naselja, gdje su se nalazili minijturni vrtovi i bile sagrađene stočne nastambe. Zemljišni teritorij bio je još udaljeniji. U okviru kraške konfiguracije terena nevelike parcele za uzgoj agrarnih kultura bile su razasute po vrtićama, manjim kraškim poljima, na terasama. Usto, znatan dio creskih površina pokrivaju šumsko-pašnjačka tla, čemu su se domaći seljaci maksimalno prilagodili gajeći ovce i koze kao svoj najjači poljoprivredni potencijal. Bavili su se, pritom, i izvozom ogrjevnog drva iz vlastitih šuma.

*Poljska kućica u polju, izmeću
bresa i Polica*

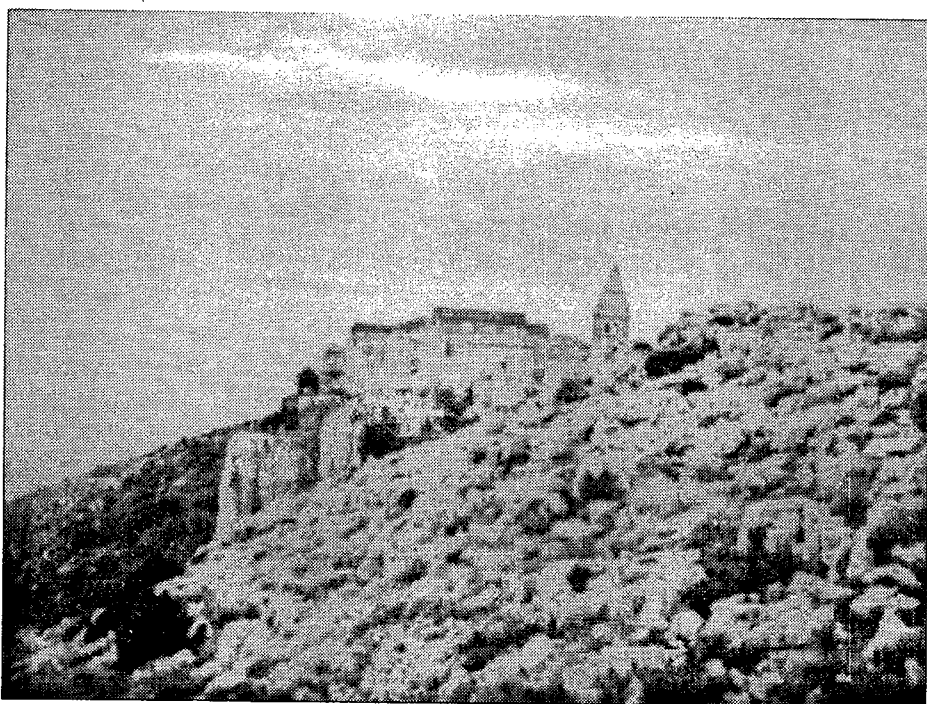
Crtež 1

Kultivirana zemljišta teškom su mukom otimana kamenu. Bezbroj težačkih naraštaja vadio je kamen iz zemlje i slagao ga uz rubove parcela. Tako su stvorene kamene ograde u suhozidu, što su premrežile cio krajolik. Ograde uz parcele nazivaju *gromace*, a namjena im je dvojaka: zaštićuju dragocjeni humus da ga ne otplavi kiša, te priječe životinjama ulazak među prirod. Stoga su *gromace* i prilično visoke, građene katkad sa šiljatim kamenovima u završnom redu ograde. Neprekidno čisteći parcele slagali su kamenje i unutar već ograđene površine, uz rubove lijeha, stvarajući time niže i šire *gromace*. U lokalnom govoru razlikuju ih i nazivom *barbakan*, a rabe ih ne samo kao staze uz *lihu*, već i kao svojevrzne podupirače za lozu.

Boraveći u jeku poljoprivrednih radova na tim udaljenim poljima seljaci su nerijetko bili izloženi nevremenu. Da bi se zaštitili od ljetnih pljuskova i sličnih nepogoda sklanjali su se u poljske kućice, što su također bile obilježjem zemljišnog teritorija. I one su bile građene od kamena u suho, često vrlo vješto sлагanoga u spiralnim nizovima, oblikujući tako građevinu kružnog tlocrta s krovom u obliku nepravde kupole (Crt. 1). Osim takvih oblika, slobodno stojećih u prostoru, gradili su i neposredno uz *gromace* male četverostrane objekte, pokrivene jednostrešnim slamnatim krovom. Zbog svojih posebnosti tri naša istraživana naselja mogu biti paradigmom za predočavanje općeg otočkog stanja s obzirom na tradicijsku agrarnu strukturu. Lubenice su osebujno naselje, smješteno na hridi visokoj 380 m nad morem, naizgled urbanog gabarita (Sl. 1). Ali ljudi što su ga nastanjivali bili su posve usmjereni spram agrarne ekonomije. Većinu polja imali su u udolini smještenoj istočno od naselja. Spuštajući se u *kampanju* - kako nazivaju obradive površine - muškarci i danas još prevaljuju put jašeći.

Pernat je smješten na zaravni središnjeg dijela istoimenog poluotoka, na visini od oko 250 m (Stražičić, 1981:305). Prednost je za njegove stanovnike u tome što obradiva tla okružuju naselje, pa je *kampanja* na dohvat ruke. Kako Lubeničanima, tako i Pernačanima izvori egzistencije bili su poljodjelstvo, ovčarstvo i šumarstvo.

Od ova dva naselja, ponešto udaljena od mora, odudara Valun, koji je priobalno naselje. Historiografski izvori upućuju na noviji postanak naselja, nastalog jamačno napuštanjem starijeg lokaliteta Bučev, što se zbilo u 15. ili 16. st. Na Bučevu, smještenom na nedalekom uzvišenju, nalazi se još crkva i groblje (Stražičić, 1981:138). Prirodno okruženje pogodovalo je razvoju ribarstva, a od agrarnih kultura napose maslinarstva. Upravo su ovdje bili smješteni uređaji za preradu maslina kojima su se koristili i ostali stanovnici Pernatskog poluotoka. Ali i Valunjani su imali nešto polja za uzgoj žitarica, smještenih upravo na Bučevu.

Sl. 1 - Lubenice, panorama

Bez obzira na nijanse, stanovnici svih triju naselja pretežno su - u okviru svojih obiteljskih posjeda i vlastitoga radnog udjela - sami proizvodili većinu namirnica potrebnih za prehranu svojih ukućana. O vrstama uzgajanih kultura i gojene stoke, o tehnologiji što su je primjenjivali, kao i instrumentariju kojim su se pritom služili bit će riječ u nastavku.

2.1. Žito i brašno

Uvjeti za uzgoj žitarica u ovom otočkom području nisu osobito povoljni. Krški reljef, škrta humusna podloga i oskudna vlažnost prepreke su osiguravanju poželjnoga uroda. Unatoč tome ni jedno se seosko domaćinstvo u nedavnoj prošlosti nije odricalo vlastite proizvodnje krušarica, ma kako bila neznatna. O tome svjedoči i katastarska evidencija iz 1900. g., iz koje se razabire udio njiva u sveukupnoj obradivoj površini, a ujedno oslikavaju agrarne posebnosti među istraživanim lokalitetima. Tada je najveći udio

oranica bio u Lubenicama; od ukupno 114 ha kultiviranoga tla njive su zauzimale 62 ha (54%), vinogradi 51 ha (45%), a vrtovi i voćnjaci 1 ha (0,8%). U Pernatu je proporcionalni udio njiva bio znatno manji; od sveukupnih 177 ha najviše je otpadalo na vinograde - 126 ha (71%), dok su oranice zauzimale 47 ha (27%), a voćnjaci i vrtovi 4 ha (2%). Najmanje je njiva bilo u Valunu, gdje je od ukupno 254 ha obradiva tla žitaricama bilo namijenjeno svega 20 ha (8%) naspram čak 219 ha (86%) pokrivenih vinogradima te 15 ha (6%) vrtovima i voćnjacima (Stražičić, 1981:200).

Prevladavale su tri žitarske kulture: autohtone staromediteranske biljke - pšenica i ječam, te prekomorski novovjeki unos - kukuruz. Značenje pšenice kao važne krušarice može se prepoznati i u njezinu lokalnom nazivu - *žito*. Ječam je u lokalnom govoru *jašmik*, *jačmik*, a kukuruz *farmantun*, *fermentun*.

Pšenicu su kao ozimu biljku sijali u jesen, najčešće u listopadu, dok je za sijanje ječma kao jare žitarice bio predviđen ožujak. U kolektivnoj je memoriji pohranjen svojevrsni podsjetnik optimalnih razdoblja za pojedine agrarne poslove. Izražen je vezanošću za istaknutije datume kalendarske godine. U Belom je, primjerice, na prijelomu stoljeća zabilježeno da se *žito* sijalo od Miholja (29. 9.) do sv. Lucije (13. 12.), a sa sijanjem *jašmika* počinjalo se na Josipovo (19. 3.) (Bortulin, 1949:83). Potonjem valja dodati da uzgajaju dvije vrste ječma od kojih su jedan - četveroredni *jašmik* - sijali u studenome, dok su dvoredni *škandej*, *škandel* sijali u siječnju.

Za cresko je ratarstvo bilo karakteristično da se najprije poduzimala sjetva žitarica, a tek se potom tlo prorovalo kopanjem, odnosno oranjem. Dvojak način obrade imao je svoje uzroke prirodne i društvene naravi. Njive - u lokalnom govoru *ronki*, *runka* - bile su katkad tako male površine, a usto i pune kamenja, da ih je jednostavnije bilo obraditi motikom. "Mi smo vaek kopali" - rekao je o praksi svoje obitelji Andrija, te dodao: "Ki je imel mali bokunić bude kopal, a ki je imel veli, bude oral" (Terenski zapis 192, u daljem tekstu kraticom TZ). No, da bi se zemlju izoralo bilo je prijekopotrebno raspolagati vučnim pogonom - volovima. A njih je u prvoj polovini stoljeća posjedovalo tek nekoliko bogatijih obitelji. Konkretno, kazivači iz Lubenica spominju da je u njihovu naselju bilo ukupno šest pari volova. U Pernatu u svojem su je vlasništvu imale dvije do tri obitelji, u Valunu jedna do dvije. Iz takvog stanja proistekla je institucija lokalne razmjene rada. Vlasnici volova, ujedno i posjednici oraće opreme, dogovorili bi se sa suseljanom da mu izoru njivu, a ovaj bi im to nadoknadio nekim drugim radom: većinom kopanjem polja, ali i gradnjom *gromaca* ili nečim sličnim. Vrijednost naknade izračunavala se ekvivalentom radnoga dana, tzv. *žurnate*, *žurnade*, a odnos je iznosio 1:3, ako se radilo o učinku muškarca, ili 1:5, ako je dug vraćala ženska osoba. Starac Kirinčić to je ovako pojasnio: "Svaki vol ima jednu žurnadu, to su dve, a čovek tri. Ja tri dana moram poč njemu radit" (TZ 17), dok je Ivan iz Pernata kazao: "Ako bude ženska onda bude morala pet dana radit za jedan dan što su orali" (TZ 116).

Oranje se obavljalo drvenim *ralom*, najjednostavnijom među oračim spravama, koja se ovdje upravo začudnom ustrajnošću zadržala u uporabi gotovo do sadašnjeg vremena. Pojedini su, naime, primjerci još krajem 80-tih godina bili sačuvani u kućnom inventaru, pa i upotrebljavani. Arhaičnosti tog instrumenta pridonosi i spoznaja da je cijeli njegov drveni dio bio izrađen u kući, a samo su željezni lemeš nabavljali kupovinom. Usprkos individualnom postanju, svi viđeni primjerci bili su istovjetnog izgleda, pa se svojom formom i načinom konstrukcije posve uklapaju u širi kvarnersko-istarski prostor (Bratanić, 1939). Jednostavna konstrukcija sastavljena je zapravo od tri drvena dijela, pa je i bilo moguće da je izrade neprofesionalci. Valjalo je samo pronaći pogodne komade drveta od kojega se izdjeljao osnovni dio, uobličen u tupi kut. Na jedan se krak kuta - uspravnu ručicu (*ralica*), nastavljao drugi krak - vodoravna *plasa*, na čiji je vrh bio nataknut dvoperni željezni *lemes*. U *ralicu* je, nešto ponad sjecišnjog kuta, usađen *ojić*, savijen u blagom luku, kojim se ralo pričvršćuje uz jaram. U tu je svrhu na njegovu prednjem kraju i bilo nekoliko rupa za umetanje jarmenog veznog klina. *Ojić* još dodatno učvršćuje *berdica*, *brdica* - spojna gredica provučena kroza nj i okomito usađena u *plasu*. *Ralica* na svojem gornjem kraju završava kračom vodoravnom drškom za oračevu desnu ruku.

Uz ralo, oračoj je opremi pripadao i jaram, u lokalnom govornom idiomu *rajen*. *Rajen* je i naziv za gornju gredicu jarma što leži na volovskim šijama. Dijelovi koji obuhvaćaju volovski vrat - *kuke*, izdjeljani su od jednog drvenog komada u obliku pravoga kuta, kojega s vanjske strane zatvara pomični prut - *ščap*, *štap*. Tome pripada i rašljast *klin* koji *rajen* povezuje s *ralom*. I jaram su, poput rala, umjeli za svoje potrebe izraditi sami seljaci.

Kombinacija rala u opremi s jarmom, predviđenim za par volova, bila je u uporabi u prvim desetljećima 20. st. Kako su kasnije ulogu volova preuzeli magarci, uprezani u konjsku ormu, ralo je doživjelo preinaku u tom smislu što je *ojić* postao kraćim. Još 1988. g. takvim se oblikom rala, što ga je za kućnu uporabu izradio njegov otac, djelatno koristio Ivan iz Pernata (Sl. 2).

Prije nego što se prišlo sijanju i oranju valjalo je očistiti rubove njive kako bi se orač s *ralom* mogao okretati. "Kraj od runka se moralo puno skopat na motiku. Sve okolo kolko je prostora bila runka. Neka se može obrnut. Bi to skopali dan-dva prvo neg ste imeli poč radit" - ispričao je Andrija (TZ 168). Čovjek s kojim su se dogovorili za oranje ujedno je posijao njivu. Imao je dvodjelnu platnenu vreću sa sjemenom, koju je prebacio preko ramena. Platnene *bizage* tek su u novije vrijeme zamijenili limenim posudama (*lata*) ili plastičnim vjedrima.

Važno što su je ratari pridavali sjetvi žitarica ogleda se i u nekoliko simboličkih postupaka, kojih su se obvezatno pridržavali. Pripremljeno sjeme još su kod kuće prskali blagoslovljenom vodom. Na njivi, pak, prije nego što je sijač - gotovo bez izuzetka muškoga spola - započeo poslom, prekrizio bi se i glasno izrekao: "U ime Božje!" Slično je bilo i s oranjem. Čim bi orač još kod

kuće zapregnuo volove u jaram, učinio bi nad njima znak križa, a zatim bi se i sam prekrizio.

Sl. 2 - Ralo, prilagođeno suvremenoj vuči, Pernat

Za oranje je bio dovoljan jedan čovjek. Jednom bi rukom upravljao ralom, drugom gonio volove. Započeo bi s jednog kraja njive slažući brazdu do brazde na udaljenosti od oko pola metra, dok ne bi došao do drugoga kraja. Završetak posla također je bio obilježen simboličkim činom; od priručnih prutova napravio bi križ i zataknuo ga u sredini njive.

Grudasto tlo, zaostalo nakon oranja, trebalo je razmrviti, pa je odmah iza orača netko od ukućana, koračajući njivom s motikom, zemlju usitnjavao i usto prekrivao posijano zrnje. Taj posao nazivaju *mejkanje*. No, poznat je i drugi način poravnavanja tla, široko rasprostranjen u jadranskom prostoru: povlačenje svežnjem granja, odsječenog na licu mjesta i namijenjenog jednokratnoj uporabi (Muraj, 1989:4).

Ritualnost oranja i sijanja otkriva se i u nekim društvenim uzusima što su ga pratili. Tako je u prošlosti bilo uobičajeno da orač/sijač svoj posao obavlja

šutke. Ako bi pak tko od suseljana prolazio u blizini, redovito bi umjesto uobičajenog pozdrava izustio: "Bog daj sreću!"

Dva-tri mjeseca kasnije, kad je žito izniknulo, vrijeme je za okopavanje i odstranjivanje korova. Nasuprot oranju i sijanju, kao neupitno muškom zaduženju, to je bio posao žena. "I onda pokle dva-tri meseci, onda se bude z malu motičicu - ma to budeju žene radile - okopevat" rekao je Andrija (TZ 192). U creskom poljodjelstvu čupanje korova ima dvostruku namjenu. Ponajprije čišćenjem njive omogućuje se bolji rast zasijanoj kulturi; a zatim korov, koji nazivaju *smrat*, *smrad* ostave gdje god po strani da sagnijé, pa će ga u takvu stanju rabiti kao gnojivo.

Razumije se, i ovdje se u prvom redu gnojilo stajskim gnojem (*gnjoj*). Ranije, kad je u selima bilo volova i konja (mazgi), a i veći broj svinja, stajskog je gnoja bilo dovoljno. Sada se skuplja od svinja i magaraca. Do polja se prenosi na magarčevim leđima. Ondje se razbacuje uz pomoć plitkih dubenih naćvi (*kopanca*) ili čak i rukama. Mlađi ljudi rabe i umjetno gnojivo, zasipajući njime polja u travnju i svibnju, kad je već usjev iznikao. Stariji tome, međutim, pružaju otpor tvrdeći da umjetno gnojivo izaziva i pojačan rast korova; a njega sada, kad prevladavaju malobrojne, mahom staračke, obitelji nema tko odstraniti. "Prije je bila puna kuća ljudi. Onda bi se to bilo šćupalo ono što ne valja. A sad nema ljudi za čistiti pokle", izjavio je Ivan M. (TZ 50).

Žito je dozrijevalo krajem lipnja i početkom srpnja. I žetva je imala svoj podsjetnik u pučkom kalendaru. Datum oko kojega ju je valjalo započeti bila je *Petrova* (29. 6.). Najčešće pomagalo za odsijecanje vlati bio je srp, znatno rjeđe kosa. *Serp*, uobičajena oblika, nazubljen s unutrašnje strane oštrice, nabavljali su kupovinom. Gotovo bez izuzetka žele su žene. Stavljajući poźnjevene rukoveti (*mahaj*, *pest*) na hrpu s klasjem položenim na istu stranu, oblikovale su snopove (*narućaj*), koje bi povezale s užadi od slame ili *žukvom* (vrst vrbe). Brems snopova trebalo je dopremiti do mjesta gdje će se ovršiti. Kad je polje bilo blizu prenosilo se u zavežljaju od tkanine na vlastitim leđima, a ako je bilo udaljeno, na magarcu.

Posebno pripremljeni prostor gdje se izbija zrnje žita iz klasja nazivaju *guvno*. Moglo je biti udaljeno od naselja, kakav je slučaj u Lubenicama ili Valunu, ili pak u blizini kuće, o čemu svjedoči primjer iz Pernata. Ondje je udaljeno približno dvadesetak metara od kuće, te posve funkcionalno smješteno uz gospodarski objekt, sastavljen od nastambe za stoku i spremišta za slamu. Kružnog tlocrta, ravne površine od ugladene zemlje, *guvno* je opasano niskom kamenom ogradom. Da bi mu površina bila posve jednolična i glatka trebalo ga je uoči žetve nanovo urediti. Zalivši ga vodom izravnali bi tlo udarajući ga batom "... tako da se zravna, da je trdo, da zrno ne ide u zemlju" - kako je opisao njegov vlasnik u Pernatu (TZ 124). Kad je bilo dovoljno pripremljeno prekrili bi ga slamom kao štitom da se ne raspuca od sunčeve topline.

Požnjeveno žito složili bi tog dana na gumnu u hrpu (*kopa*). Dragocjenost te namirnice u imovini otočkih seljaka uvjetovala je i dodatni oprez u sprečavanju kakva nemila događaja. Stoga je bilo uobičajeno da se *kopu* te noći čuva. Tretirajući to i kao priliku za zabavljanje, seoski bi mladići na *gumn*u probdželi noć, zadirkujući se i šaleći, braneći se ujedno od - zacijelo praksom potvrđene - krađe žita.

U creskim su se selima primjenjivala oba tradicijska načina izbijanja zrnja: vršenje (*vreć*) gaženjem stoke i mlaćenje (*mlatit*) udaranjem cijepom. U jednom pernatskom kućanstvu još smo zatekli *mlat*, sastavljen od dva štapa nejednake dužine, međusobno povezana konopcem ili kožnom trakom. Kraći štap služi kao držak, dok se dužim - što se pri zamahu kreće kružnom putanjom - udara po žitu, rasprostrtom na gumnu u dva reda, s klasjem u sredini. Mlatio bi redovito jedan muškarac.

Domaćini koji su posjedovali volove ili konje, a sada i magarce, radije su žito vršili. Hodajući uokolo gumnom jedan bi čovjek vodio blago po rasprostrtom snoplju, a drugi bi drvenim trrogim vilama neprestano prevrtao slamu. Po završetku posla slamu bi vilama skupili na jednu hrpu, a žito uz pomoć drvenih grablji na drugu. I za vršenje kao važan posao trebalo je osigurati dobru kob. Stoga: "I kad se vrše, udela se križ spred voli" - zabilježeno je u Beleju (Bonifačić, 1953:2).

Ječmenu se slamu s gumna odnosilo u staju i rabilo kao krmu za blago, dok se pšeničnu ostavljalo napolju da sagnjije, da bi ju se, kao i u slučaju korova, iskoristilo za gnojenje. No, ječmena je slama u prošlosti imala još jednu namjenu. Njome su punili posteljne slamarice, tzv. *sakun*.

Da bi se zrnje posve očistilo od ostataka slame primjenjivala su se tri postupka. Prvi se obavljao odmah nakon vršenja još na gumnu, gdje se zrnje ručno odvajalo od slame. "Onda bi to žene mulili" - kazao je starac Kirinčić (TZ 20). Potom se čekao vjetrovit dan da bi se žito ovejalo. *Vejali* su također na gumnu, jedino su u Lubenicama svi stanovnici to radili na zajedničkom ravnom prostoru južnog ruba naselja (danas prenamijenjenog u parkiralište). "Tu smo vaik vejali. Jer tu puše zvernjak, maestral. Jer ne sme biti nikakve ograde da puše ravno" - prisjećao se Ivan M. (TZ 51). Prema njegovu iskazu žito bi zagrabili lopatom i bacili uvis; dok je zrnje padalo na rasprostrtu tkaninu na tlu, vjetar bi odnosio tzv. *oplevu*. Kako, međutim, u seoskoj ekonomici, specifičnoj po visokom stupnju svekolike iskoristivosti, ništa ne propada, tako se i *oplevu* skupljalo, jer ju se cijeno odličnom krmom za magarca.

U Bortulinovu opisu vejanja, nastalom na prijelomu stoljeća, razabire se da se umjesto lopate upotrebljavala posebna posuda, koju Cresani poznaju pod nazivom *bubenj*, *bubanj*. Njezina je osebujnost u tome što je bila sastavljena od drvenog obruča, na koji je bilo nategnuto dno od ovčje (katkad i kozje) kože. U creskim seoskim kućanstvima ta je domaća izrađevina imala različitu primjenu (o čemu će još biti govora). Pri vejanju u Belom seljak bi, stojeći uz jedan kraj rasprostrte ponjave, uzdigao objema rukama *bubenj* sa zrnjem i, lagano ga